

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари. -2022. -№ 1(4).

ISSN: 2181-1342 (Online)

<https://scienceproblems.uz>

Иқтисодиёт фанлари

ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИСЛОМ СУГУРТА ТИЗИМИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Асамходжаева Шоира Шукуруллаевна

ТМИ, “Баҳолаш иши ва инвестициялар” кафедраси катта ўқитувчиси

НАПРАВЛЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ИСЛАМСКОЙ СИСТЕМЫ СТРАХОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Асамходжаева Шоира Шукуруллаевна

Старший преподаватель кафедры «Оценочное дело и инвестиции» ТФИ

DIRECTIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE ISLAMIC INSURANCE SYSTEM IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Asamxodjaeva Shoira

Senior teacher, Tashkent Institute of Finance

Иқтибос келтириш учун / For citation / Для цитирования:

Асамходжаева Ш.Ш. Инсон капиталини ривожлантиришда ислом сугурта тизимини амалга ошириш йўналишлари // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. – 2022. – № 1 (4). – Б. 39–45.
<https://doi.org/10.47390/B1342142022N4>

Аннотация. Мақолада инсон капиталини ривожлантиришда ижтимоий сугурта муносабатларининг аҳамияти ҳамда ислом сугурта тизимининг анъанавий сугуртадан фарқли жиҳатлари тадқиқ қилинган. Ўзбекистонда ислом сугуртаси шаклиридан бири бўлган такафулни амалга ошириш йўналишлари ўрганиб чиқилган.

Калит сўзлар: инсон капитали, ижтимоий сугурта, риск, ислом сугуртаси, такафул, вақф, жамғарма.

Аннотация. В статье рассматривается роль социального страхования в развитии человеческого капитала и отличия исламской системы страхования от традиционного страхования. Изучены направления реализации одной из продуктов исламского страхования такафул в Узбекистане.

Ключевые слова: человеческий капитал, социальное страхование, риск, исламское страхование, такафул, вакф, фонд.

Abstract. The article discusses the role of social insurance in the development of human capital and the differences between the Islamic insurance system and traditional insurance. The directions of implementation of one of the products of Islamic insurance takaful in Uzbekistan were studied.

Key words: human capital, social insurance, risk, Islamic insurance, takaful, waqf, fund.

DOI: 10.47390/B1342142022N4

Инсон капитали корхона учун муҳим ва айти пайтда қиммат ресурсдир. Шунинг учун иш берувчи нафақат корхонанинг инсон капиталини шакллантиришга, балки уни тўплаш, химоя қилиш ва юқори даражада сақлашга интилади, яъни уни доимий равишда такрор ишлаб чиқаришдан манфаатдордир. Кўпгина мамлакатлар қатори бизнинг республикамизда ҳам бу борада бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Муҳтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Бу ишлардан асосий мақсад мамлакатимизда инсон капиталини ривожлантириш. Хом ашё ва уни қайта ишлаш билан узокқа бориб бўлмади. Қолаверса ишлаб чиқаришда қўшимча қиймат олиш учун ҳам инновациялар керак. Шу боис илм-фан тараққиётимизнинг муҳим йўналиши, таянчи бўлади”[1]. Бу муаммони репродуктив функцияни бажарадиган ижтимоий сугурта орқали ҳал қилиш мумкин. Инсон капиталининг такрор ишлаб чиқарилиши деганда шахснинг муҳим ижтимоий-иқтисодий фазилатлар ва қобилиятларнинг ташувчиси сифатидаги такрор ишлаб чиқарилиши тушунилиши мумкин. Корхонанинг инсон капитали ходимнинг ҳаёти ва соғлиғи билан боғлиқ хавф-хатарларга, яъни ижтимоий рискларга дучор бўлади. Ижтимоий сугурта муносабатлари - бу иш берувчилар ва ишчиларни ижтимоий хавфлардан химоя қилиш соҳасидаги меҳнат муносабатларининг давоми ва ривожланишидир. Шу сабабдан инсонларни турли хавфлардан химоялашда сугурта тизимига мурожаат қилинади.

Ҳар бир мамлакатда фуқароларнинг ижтимоий суғуртаси ўзининг шаклланиши ва ривожланишининг тарихий йўлидан ўтди, аммо уларнинг ривожланиши учун қўйилган вазифаларнинг барча ўхшашлиғи билан уларни ҳал қилиш усуллари ва ёндашувлари сезиларли даражада фарқ қилади. Ижтимоий сугурта давлат ижтимоий сиёсатининг асосий қисмидир. Мамлакатда ривожланган ижтимоий сугурта тизими фуқароларга самарали химоя механизмларини тақдим этади ва шу билан биргаликда иқтисодий барқарорликни таъминлайди ва жамиятда ижтимоий бирдамлик муҳитини яратади. Бугунги кунда бир-биридан тузилиши билан ҳам, молиялаштиришнинг

турли усуллари билан ҳам фарқ қилувчи турли хил ижтимоий сугурта тизимлари мавжуд [2]. Ҳозирги кунда дунёнинг бир қатор мамлакатларида анъанавий сугурта хизматлари билан бирга исломий сугурта муносабатларини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ислом суғуртаси такафул, вақф, ўзаро ёрдам жамғармалари ва ўзаро сугурта каби шаклларда амалга оширилиши мумкин. Исломий сугурта шаклларида бири бўлган “такафул” арабча сўздан олинган бўлиб, “ўзаро кафолатлаш” маъносини билдиради. Такафул Ўзбекистон қонунчилигида кўзда тутилган, фуқаро ва ташкилотлар томонидан муайян пул маблағларини бирлаштириш йўли билан, амалга оширилиши мумкин бўлган икки томонлама суғуртага мос келади. Ушбу сугурта тури айрим мамлакатларда вақф кўринишида ҳам қўлланиб келинмоқда. Бундан, молиявий маҳсулот ёки тизимнинг нафақат номига, балки унинг шакли ва тамойилларига ҳам эътибор қаратиш муҳимлигини англашимиз мумкин.

Шу ўринда такафул ва анъанавий сугурта ўртасидаги фарқларнинг айримларига тўхталиб ўтсак.

Ислом ҳуқуқшуносларининг аксарияти шариатга тўғри келмаганлиги сабабли анъанавий сугурта шартномасини ислом динида қабул қилиниши мумкин эмас, деган хулосага келишган. Бунда анъанавий сугурта билан боғлиқ қуйидаги сабаблар асос қилиб келтирилган:

- у ал-ғарор (ноаниқлик) элементини ўз ичига олади;
- у фоиз назарияси ва амалиётига асосланади; анъанавий ҳаёт сугуртаси сиёсати фоизга асосланади, исломий модел эса шерикчиликка асосланади, бунда иштирокчилар томонидан бадалларнинг бир қисми эҳсон сифатида қабул қилинади. Шу сабабли, такафулдаги сиёсат эгалари одатда иштирокчилар деб аталади;

- бу қимор ўйинларининг бир тури сифатида қаралади.

Аввало, исломий сугурта, ислом шариатида мувофиқ, васийлик ва ҳамкорлик тамойилларига асосланган ижтимоий ҳамжихатлик (такафул) шаклидир.

1. Анъанавий суғуртада суғурталанган шахс ноаниқликни ўрнини босади. Олдиндан белгиланган тўлов, мукофот эвазига у суғурталовчига белгиланган рисклардан юзага келиши мумкин бўлган иқтисодий йўқотишларни ўрнини босади. Ислом суғуртасида иштирокчилар барча рискларни ўзаро бўлишади ва ҳеч қандай таваккалчилик ўтказилмайди.

2. Анъанавий сугурта компаниялари фойда олиш истагидан келиб чиқади, ислом сугурта компаниялари эса нотижорат ҳисобланади, акциядорлар ўз хизматлари учун ҳақ олиш ва бизнесдаги улуш олиш ҳуқуқига эга бўлсалар ҳам,

бизнес фойдасига улуш олиш ҳуқуқига эга эмаслар. улар томонидан бошқариладиган маблағларнинг инвестицион даромадлари

3. Анъанавий сугурта компаниясидаги сугурта эгалари ислом компанияларида бўлганларида компания директорлари сайловида овоз бериш ёки компаниянинг йиллик ҳисобларини кўриш ҳуқуқига эга эмаслар; ушбу имкониятлардан маълум миқдорда бадаллар тўлайдиган барча иштирокчилар фойдаланишлари мумкин.

4. Такафул тизимида, агар сугурта полиси муддатидан олдин суғурталанган шахс вафот этса, бенефициар сугурта мукофотларининг тўлиқ миқдори, бонус ва дивидендлар ҳамда тўланган бадаллар бўйича олинган фойданинг бир улушини, шунингдек компанияга шерикчилик асосида қўшилган иштирокчилар хайр-эҳсонини олиш ҳуқуқига эга. Бундай битим жамиятдаги ночорларнинг фаровонлигига ўзаро хисса сифатида қаралади. Агар сугурта қилдирувчи сугурта полиси муддати тугагунга қадар тирик бўлса, у сугурта мукофотларининг тўлиқ миқдорини, сугурта мукофотлари бўйича олинган фойданинг улушини, компания сиёсатида мувофиқ мукофот ва дивидендларни олиш ҳуқуқига эга.

5. Анъанавий ҳаётни суғурталаш полисида агентнинг тўловлари сугурта қилдирувчининг тўланган бадалларидан тўланади, ислом моделида эса агентлар компания учун ишлайди ва шу тариқа компания томонидан тўланади.

6. Анъанавий тизимдаги сугурта улуши, одатда, суғурталанган шахсга тўланади, агар у сугурта полисининг амал қилиш муддати тугаганда тирик бўлса. Агар у ушбу санадан олдин вафот этса, сугурта фоизлари фойда олувчиларга тўланади, улар орасида оила, хизматчилар, компания, ишончли вакил, шериклар, гаровга қўювчи ва бошқалар киради. Лекин ислом моделига кўра, сугурта фоизлари васият тамойилига кўра суғурталанган шахснинг меросхўрларига тўланади [4].

Такафул тўғри амалга оширилиши учун махсус сугурта жамғармаси тузилади. Жамғарма аъзолари олдиндан эълон қилинган тартиб-қоидага кўра сугурта учун бадалларни эҳсон сифатида жамғармага киритишади, жамғарма эса ўз мулкига айланган ушбу маблағлар ҳисобидан аъзоларининг келишилган зарарларини қоплаб туради. Йил якунида суғуртадан ортган маблағларнинг бир қисми жамият низомидаги тартиб-қоидалар асосида кейинги йиллар захирасига олиб қўйилиши ёки аъзолар ўртасида тақсимланиши, вақф шаклида тузилган жамғарманинг қолдиғидан эса муҳтожларга моддий ёрдам ҳам кўрсатилиши мумкин.

Такафул ёки ислом суғуртаси ўзаро ёрдам ва ихтиёрий бадаллар тамойилларига асосланган бўлиб, гуруҳ аъзолари ўртасида рискларни жамоавий

ва ихтиёрий тақсимлашни таъминловчи тизимдир. Такафул - ислом ҳуқуқи тамойилларига жавоб берадиган сугурта тури ҳисобланади [5].

Ислом сугуртасида ҳам анъанавий сугуртада бўлгани каби сугуртанинг иккита тармоғи мавжуд: оилавий такафул ва умумий такафул. Такафул операциялари анъанавий сугуртанинг барча соҳаларида амалга оширилиши мумкин.

Дастлаб, такафул тизими муқобил сугурта тизими сифатида ривожланган. Аммо вақт ўтиши билан бу тизимда шариат тамойилларининг мавжудлиги мусулмон бўлмаган аҳолининг ҳам такафул операторлари хизматларидан фойдаланишига ҳеч қандай тўсқинлик қилмаслигини кўрсатди. Ҳозирда исломий сугурта амал қиладиган барча мамлакатларда “Такафул” ташкилотларининг миқозлари ҳам мусулмонлар, ҳам бошқа дин вакиллари дир. Масалан, ислом сугурта бозори дунёда энг ривожланган Малайзияда “Такафул” ташкилотлари миқозларининг аксарияти мусулмон бўлмаганлар дир. Шунингдек, исломий сугурта маҳсулотлари Европада, хусусан, Буюк Британияда жуда машҳур. Бугунги кунда Европа ва Марказий Осиё мамлакатлари ислом молияси соҳасидаги мутахассислар томонидан ислом сугурта тизимини ривожлантириш нуқтаи назаридан энг истиқболли мамлакатлар сифатида баҳоланмоқда.

Ҳозирда кўпгина мамлакатларда давлат, аҳоли ва молия сектори экспертлари томонидан ислом молиясига қизиқиш фаол ўсиб бораётганини кузатиш мумкин. Мазкур мамлакатларда мутахассислар томонидан такафул тизимини жорий этиш имкониятлари ўрганилмоқда [3]. Бу борада дуч келинаётган энг долзарб муаммолар сифатида қуйидагилар кўрилмоқда:

- 1) ислом сугуртаси фаолиятининг ҳуқуқий асослари;
- 2) такафул фондини бошқариш моделини танлаш;
- 3) ислом инвестиция воситаларининг етишмаслиги;
- 4) корпоратив бошқарув.

Ислом сугуртаси маълум нуқталарда анъанавий сугуртадан сезиларли даражада фарқ қилиши сабабли, такафул тизими фаолияти учун қуйидаги қонунчилик асосларини кўриб чиқиш зарур:

- 1) такафул операторларини ва такафул бозорининг бошқа профессионал иштирокчиларини лицензиялаш (рўйхатдан ўтказиш) шартларини белгилаш;
- 2) такафул операторларининг сугурта тўловларини қафолатлаш жамғармасини ташкил этиш;
- 3) такафул саноати институционал инфратузилмасини шакллантириш: такафул брокерлари институтини жорий этиш;

4) қайта суғурталаш фаолиятига қўйиладиган талабларни аниқлаш (қайта такафул);

5) қайта суғурталовчилар томонидан ўз ушлаб қолиш миқдорини аниқлаш;

6) шариат маслаҳат кенгашини тузиш;

7) корпоратив бошқарув тамойилларини ва рискларни бошқариш тизимига қўйиладиган талабларни белгилаш;

8) халқаро ислом молия бозорлари билан ҳамкорлик: Ислом молиявий хизматлар кенгаши, Ислом молия институтлари учун бухгалтерия ва аудит ташкилоти (ААОИФИ) ва бошқалар;

9) такафул операциялари учун қулай солиқ шароитларини яратиш.

Ислом сугурта ташкилотининг фойдаси такафул фондининг танланган бошқарув модели туридан келиб чиққан ҳолда шакллантирилади. Бугунги кундаги Такафул тизимининг энг оммабоп моделлари қуйидагилар: 1) Вакала - бу вакиллик модели бўлиб, араб мамлакатларида машҳур модел ҳисобланади; 2) Мудароба – бу фойдани тақсимлаш модели бўлиб, Малайзияда кенг қўлланилади (шунингдек, иккала моделнинг ўзгартирилган шакллари); 3) Вакала-Мудароба модели – яъни иккала моделнинг комбинацияси; 4) Вақф модели – бу модел кўпроқ Покистонда қўлланилади. Мазкур моделларнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганган ҳолда амалиётда қўллаш бўйича тавсиялар бериш мумкин.

Ислом молия тизимидаги корпоратив бошқарув ҳам асосан анъанавий молия тизимидаги қоидалар билан бошқарилади. Фақат ислом ҳуқуқи тамойилларига риоя қилишни тартибга солувчи нормалардан келиб чиққан ҳолда фарқланади. Бу борадаги асосий қоида ислом молия институтида ислом молияси тамойилларига риоя этилиши учун масъул бўлган махсус орган – Шариат Кузатув кенгашининг мавжудлиги ҳисобланади. Ислом сугурта ташкилотида бундай кенгашни тузиш зарурати инкор этилмайди ва қонун даражасида албатта тузилиши керак. Бундан ташқари, кенгаш аъзоларини танлаш мезонлари халқаро стандартларга мувофиқ белгиланиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, инсон капиталини ривожлантиришда уни турли хатарлардан ҳимоя қилишга эҳтиёж сезилади. Бу эҳтиёжни қондиришда анъанавий сугурта хизматлари билан бир қаторда исломий сугурта хизматларидан ҳам фойдаланиш замон талабига айланиб бормоқда. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, кўпгина мамлакатларда ислом сугурта шаклларини амалиётга жорий этишдаги муаммолар сугурта соҳаси фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатларида тегишли норманинг йўқлиги билан бир қаторда, тегишли кадрларнинг етишмаслиги ва уларни республика ҳудудида тайёрлаш имкониятида ҳам кўзга ташланмоқда.

Адабиётлар рўйхати / Список литературы / References

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг илм-фан ва олий таълим соҳасини ривожлантириш бўйича белгиланган вазифалар ижросига бағишланган йиғилиши.
(<https://www.gazeta.uz/oz/2019/05/29/inson-kapitali/>)
2. Маҳкамова Ш., Маманов А. Ижтимоий сугурта моделлари: жаҳон тажрибаси ва Ўзбекистон амалиёти. «Экономическое обозрение» журнали. №2 (254) 2021.
3. Махметова А.С., Мекемтас К.М. Некоторые аспекты внедрения исламского страхования (такафул) в Республике Казахстан. <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-vnedreniya-islamskogo-strahovaniya-takaful-v-respublike-kazahstan>
4. Islamic Insurance (Takaful). (<https://www.islamic-banking.com/explore/islamic-finance/islamic-insurance-takaful#Top>)
5. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1337490>.